

Ανάβαση προς το ιδεολογικό Purgatorium του λόγου: Μια προσέγγιση στις θεμελιακές επιρροές στην εργογραφία του Νίκου Καζαντζάκη

ΙΩΑΝΝΑ ΞΥΝΑΡΟΠΟΥΛΟΥ

Σελ. 90-112

<https://doi.org/10.26247/erofili.2858>

Βιβλιογραφική αναφορά

Ξυναροπούλου, Ιωάννα. “Ανάβαση προς το ιδεολογικό Purgatorium του λόγου: Μια προσέγγιση στις θεμελιακές επιρροές στην εργογραφία του Νίκου Καζαντζάκη.” *Ερωφίλη* 5 (Δεκέμβριος 2024): 90-112. <https://doi.org/10.26247/erofili.2858>.

Ανάβαση προς το ιδεολογικό Purgatorium του λόγου: μια προσέγγιση στις θεμελιακές επιρροές στην εργογραφία του Νίκου Καζαντζάκη

ΙΩΑΝΝΑ ΞΥΝΑΡΟΠΟΥΛΟΥ*

Περίληψη. Η παρούσα έρευνα στοχεύει στην ανάδειξη των θεμελιωδών επιρροών στην ιδεολογία και την εργογραφία του Νίκου Καζαντζάκη, οι οποίες συμβάλλουν στην ευχερέστερη κατανόηση της κοσμοθεωρίας του. Ο ίδιος, από νεαρή ήδη ηλικία, προβληματιζόταν και εμπνεόταν από το ζήτημα της πίστης: οι βίοι των Αγίων, όπως εξομολογείται στην *Αναφορά* του, τον ενέπνεαν με τις μαρτυρικές ιστορίες τους, η εσώκλειστη ελληνογαλλική σχολή της Νάξου, όπου φοίτησε, τον δασκάλεσαν καλά τα θρησκευτικά δόγματα, όμως η κατοπινή του εμβάθυνση στην επιστήμη, στην εξελικτική θεωρία του Δαρβίνου και στον Κοπέρνικο, του γεννούν το σπόρο της αμφιβολίας και της αναζήτησης. Η Χριστιανική του πίστη σταδιακά μειώνεται, όμως επανέρχεται τακτικά στο συγγραφικό του προσκήνιο ως «μια κύστη που την αφαιρείς, αλλά ξαναμεγαλώνει».¹

Ο Καζαντζάκης δεν ήταν θρησκευόμενος με την παραδοσιακή έννοια του όρου και δεν υπηρετούσε τυφλά το χριστιανικό δόγμα, λόγω των πολλαπλών διαβασμάτων κι επιστημονικών ερευνών του· εντούτοις, ασπάστηκε μια ιδεολογία βαθιά μυστικιστική, που απέβλεπε πέραν των φαινομένων, σε μια ακατάλυτη συμπαντική ενότητα. Για τη μετάγγιση αυτής της ιδεολογίας, τα θρησκευτικά πρόσωπα στάθηκαν χρήσιμοι αρωγοί του, οι οποίοι αναδείκνυναν τη σημασία του αγώνα και του χρέους του ανθρώπου προς τη ζωή αλλά και προς τον θάνατο. Υπό το παραπάνω πρίσμα, ο Καζαντζάκης παραμένει ο αιρετικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας, μνημένος στα θεοσοφικά και τεκτονικά διδάγματα, του οποίου η περίπτωση παρουσιάζει πολύπτυχο ενδιαφέρον. Η μελέτη αυτή συνιστά μια σύντομη αναφορά στις επιρροές που δέχτηκε ο Έλληνας συγγραφέας, δια φωτίζοντας τα σημεία εκείνα του βίου και της εργογραφίας του, που τον καθιστούν σημαντικό φορέα της νεοελληνικής λογοτεχνικής παράδοσης.

Λέξεις-Κλειδιά: επιδράσεις, Θεός, Χριστιανισμός, φιλοσοφικά ρεύματα, επιστημονισμός

* Η Ιωάννα Ξυναροπούλου είναι Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια στο πρόγραμμα «Λογοτεχνία, σκέψη και πολιτισμός στον ελληνορωμαϊκό κόσμο» του τμήματος Φιλολογίας στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

¹ Peter Bien, *Οκτώ κεφάλαια για τον Νίκο Καζαντζάκη*, (Αθήνα: Καστανιώτη-Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2007), 106

Εισαγωγή

Ο Καζαντζάκης γαλουχήθηκε σε ένα περιβάλλον αυστηρό και συντηρητικό, το οποίο επέδρασε βαθιά στον ψυχισμό του και διαμόρφωσε τη μετέπειτα ανάγκη να επεκτείνει τον στοχασμό του σε εξωγενή, ευρωπαϊκά και ανατολικά ιδεολογικά ρεύματα, τα οποία ασπάστηκε, δημιουργώντας ενίοτε έντονες αντιφάσεις ως προς την πρόσληψη του έργου και του στοχασμού του.

Η πατρική φιγούρα αποτιμάται ως εφελτήριο της ιδιοσυγκρασίας του Καζαντζάκη. Στην *Αναφορά* του, μάλιστα, αποτείνεται πως ο θάνατος του πατέρα του λύτρωσε την ψυχή του, τον αποδέσμευσε εν μέρει από την αιώνια καταπίεση.¹ Ωστόσο, αυτό που αξίζει να τονιστεί, είναι η παραβολική γλώσσα του Καζαντζάκη, όπου κατά την *Αναφορά* του, έχοντας ως παράδειγμα την οιδιπόδεια τραγωδία, νοεί τον θάνατο του πατέρα ως την αφετηρία της δικής του κυριαρχίας και πνευματικής του διαιώνισης. Η πατρική φιγούρα εδώ αποτελεί όχι μονάχα ένα οικείο πρόσωπο του κύκλου του, από το οποίο εν πολλοίς καταπιέσθηκε, αλλά και ένα αλληγορικό σημείο, που σκόπιμα τοποθετεί στο έργο του για να αναδείξει το χρέος του δικού του αγώνα, ως ο απότοκος, ο υιός που μεταλαμβάνοντας από τον πατέρα, φέρει το καθήκον να τον ξεπεράσει.² Σταδιακά, ο στοχασμός του διαμορφώνεται επηρεασμένος από θρησκευτικά και κοινωνικοπολιτικά ρεύματα του ευρωπαϊκού αλλά και του διεθνούς χώρου. Επιπλέον, σημαντικό στοιχείο υπήρξε και η μεταστροφή του από τον αισθητισμό στον ρεαλισμό και τον νατουραλισμό, τα οποία συνδυάζει με το έντονο μεταφυσικό στοιχείο. Η παρούσα έρευνα, ως εκ τούτου, μελετά τις κομβικές επιδράσεις του Καζαντζάκη, ιδίως φιλοσοφικά και πνευματικά, οι οποίες συντέλεσαν στην ανάδειξη της ιδιότυπης συγγραφικής του κληρονομιάς, από τα πρώιμα έως τα όψιμα αποκρυσταλλώματα του στοχασμού του.³

Φιλοσοφικές Επιδράσεις

Ήδη από τα νεανικά του χρόνια, ο Καζαντζάκης διέπεται από βαθιές θρησκευτικές αλλά και κοινωνικές ανησυχίες. Ως μαθητής, επιχείρησε μάλιστα να ιδρύσει μια Φιλική Εταιρεία με ορισμένους ακόμα συμμαθητές του, μια φιλόδοξη προσπάθεια κοινωνικής

¹ Νίκος Καζαντζάκης, *Αναφορά στον Γκρέκο*, (Λευκωσία: εκδόσεις Καζαντζάκη, 1982), 487.

² Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική*, (Αθήνα: εκδόσεις Καζαντζάκη, 1965), 61-62.

³ Βλ.: «Η αντίληψη του Καζαντζάκη για την αισθητική ελευθερία εξελίσσεται γραμμικά σε μια αδιάσπαστη συνέχεια που βγαίνει μέσα από προηγούμενες ιδέες, οι οποίες μεταμορφώνονται χωρίς να αποσύρονται»· το παράθεμα: Peter Bien, *Καζαντζάκης: Η πολιτική του Πνεύματος*, (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2001), 239.

ανύψωσης που με τα χρόνια εγκαταλείφθηκε, και οι συνοδοιπόροι του, σύμφωνα με το έργο του *Αναφορά στον Γκρέκο*, επέλεξαν τον πιο στρωτό κι ανώδυνο δρόμο της ευτυχίας, που προέβλεπε την αδιαφορία για υπαρξιακά και ευρύτερα ανθρωπιστικά ζητήματα. Αντίστοιχα, το 1907 εντάσσεται στην Τεκτονική Στοά, η οποία είχε σκοπό να μιμηθεί τα χνάρια των μεγάλων πολιτικών, όπως του Βενιζέλου. Ωστόσο, σύντομα την εγκατέλειψε κρίνοντας πως η αυστηρή πολιτική στράτευση δεν του ταίριαζε.

Ο Τεκτονισμός ήταν ένα φιλοσοφικό κίνημα, το οποίο εμφανίστηκε επίσημα ήδη από το 1717. Ακολουθώντας τα μεταφυσικά διδάγματα των μεσαιωνικών χρόνων, προέκυψε από τη συνένωση των τεσσάρων Στοών του Λονδίνου σε μία ενιαία, επονομαζόμενη ως Μεγάλη Στοά του Λονδίνου και Ουεστμίνστερ.⁴ Ως φιλοσοφικό κίνημα, που έτυχε ευρείας διάδοσης ως τα τέλη του 18ου αιώνα, ο τεκτονισμός στηριζόταν σε αρχές προοδευτικής φιλανθρωπίας κηρύσσοντας την ανεξιθρησκεία και αποζητώντας την Αλήθεια μέσω της ελευθερίας της σκέψης, μυνώντας τους προσήλυτους του μέσω τελετουργιών και μυστηριακών τελετών. Απαράβατες αρχές του ήταν η πίστη στον Θεό και στην αθανασία της ψυχής, επιδιώκοντας παράλληλα τη διεύρυνση της συνείδησης πέραν των κοσμικών φαινομένων. Οι βαθμίδες του ενείχαν τα ακόλουθα τρία στάδια μύησης: Μαθητής, Εταίρος και Διδάσκαλος, οι οποίοι και συνεδρίαζαν σε ειδικούς χώρους, τις λεγόμενες Στοές.

Εντούτοις, δεν είναι γνωστό κατά πόσο αυτή η μύηση στον τεκτονισμό από το 1907 είναι ολοκληρωτικά έγκυρη, όπως αναφέρεται στο βιβλίο της Έλλης Αλεξίου από τον φίλο του Παντελή Πρεβελάκη,⁵ αλλά και σε επιστολές του Κυριάκου Μητσοτάκη, ο οποίος συγχρόνως προσθέτει: «δεν γνωρίζουμε τίποτε άλλο για την τεκτονική του σταδιοδρομία, αν ανέβηκε δηλαδή σε ανώτερα στάδια και παρακολούθησε τεκτονικές εργασίες για πολλά χρόνια».⁶ Πάντως, σε επιστολές του Καζαντζάκη που σώζονται, διαφαίνεται το λογοτεχνικό του ψευδώνυμο *Πέτρος Ψηλορείτης*, εντός ενός ουροβόρου όφι, που ήταν σύμβολο τεκτονικής Θεοσοφίας με τη φράση «έν τὸ πᾶν».

Ο Καζαντζάκης, μολονότι απορρίφθηκε η πρώτη αίτησή του για μύηση σε τεκτονική στοά, το 1930, δεν πτοήθηκε και λίγο αργότερα, έγινε μέλος σε Γαλλική Τεκτονική Στοά, καθώς η δεύτερη είχε καταργήσει τη θρησκευτική πίστη ως προαπαιτούμενο για την ένταξη ενός στον Τεκτονισμό, που, ωστόσο, δεν αναγνωριζόταν στις υπόλοιπες

⁴ Δημήτρης Τσινικόπουλος, «Η επίδραση του Ελευθεροτεκτονισμού και της Θεοσοφίας στο έργο του Νίκου Καζαντζάκη» *Ανίχνευσις*, τχ. 52 (2021): 52-57.

⁵ Έλλη Αλεξίου, *Για να γίνει μεγάλος: Βιογραφία του Νίκου Καζαντζάκη*, (Αθήνα: Καστανιώτη, 2004), 85.

⁶ Κυριάκος Μητσοτάκης, *Ο Καζαντζάκης μιλεί για τον Θεό*, (Αθήνα: Μίνωας, 1971), 53.

χώρες. Έτσι, η Ελλάδα, ουδέποτε θεώρησε τον Καζαντζάκη ως επίσημο μέλος του Τεκτονισμού.

Πώς, όμως, διαφαίνεται η σχέση του Καζαντζάκη με τον Τεκτονισμό στο έργο του; Πρωτίστως, από την πίστη στα διάφορα πρόσωπα που λαμβάνει ο Θεός ανάμεσα στους αιώνες και στις εποχές. Αυτός ο θρησκευτικός συγκρητισμός ήταν απόρροια της εν λόγω φιλοσοφικής σκέψης, μεταβαίνοντας από το Χριστό, στον Βούδα στον Αλλάχ, στον Διόνυσο, στον Γιαχβέ, στον Ρα και ούτω καθ' εξής. Όμως, αυτό που ξεχωρίζει είναι το ένα και ακατάλυτο πρόσωπο του Θεού πίσω από τα ποικίλα προσωπεία που ενδύεται ανά τους αιώνες.⁷ Ακόμα, υπερασπίζεται την άποψη πως ο Θεός αποτελεί τμήμα του εσωτερικού του ανθρώπου, κατά το μπερζονική «*élan vital*»,⁸ αλλά και κατά τη ζωτική ορμή του Ηράκλειτου, δηλαδή την καθολική ροή των πραγμάτων.⁹

Αυτές οι απόψεις διαφαίνονται ακόμα εντόνως στην *Ασκητική*, όπου το καλό και το κακό συγχωνεύονται σε μια ενότητα, καταλήγοντας παράλληλα πως «και το ένα τούτο, δεν υπάρχει».¹⁰ Κεντρικός πυρήνας αυτής της θεωρίας αποτελεί, συνεπώς, η αρχή πως ο άνθρωπος μάχεται διά βίου να μετουσιώσει την ύλη σε Πνεύμα, να φτάσει να κατακτήσει την αιώνια Αλήθεια των πραγμάτων, αντίληψη η οποία ενσωματώνεται σε όλα τα καζαντζακικά κείμενα, με τους ήρωες συχνά να επικαλούνται τα δίπολα της κόλασης και του παραδείσου αλλά συνάμα, να οδηγούνται και στη διάψευση αυτών, μέσω του ατομικού τους αγώνα. Επηρεασμένος, παράλληλα, από τη θεοσοφία, ο Καζαντζάκης, υπό μια έννοια, απαρνιόταν την ύπαρξη μιας κόλασης —παρά την τακτική του αναφορά σε αυτήν— καθώς οι πρωταγωνιστές των έργων του λαμβάνουν τη μορφή ενός αγίου ή ήρωα, ενώ, κατά το πρότυπο της Θεοσοφίας, οι αρνητικοί χαρακτήρες αποτελούν μια διττή και εξιλεωτική όψη, όπως ο Ιούδας και ο Κάιν.

Σε στενή συνάφεια με τη Θεοσοφία, συνακόλουθα, ο Καζαντζάκης πίστευε στην ανάγκη αλλαγής των Ευαγγελίων, προτρέποντας την αναδιαμόρφωσή τους. Ο ίδιος,

⁷ Βλ.: Καζαντζάκης, *Ασκητική*.

⁸ «Στη νεότερη μορφή, ο βιταλισμός συνδέθηκε με τη “φυσική φιλοσοφία” του γερμανικού ιδεαλισμού των πρώτων δεκαετιών του 19ου αιώνα. Βιταλιστιστικές αντιλήψεις για τη θεότητα έχουμε, όμως, πολύ παλιότερα από τον Τζιορντάνο Μπρούνο ή τον μυστικιστή Γιάκομπ Μπέμε, όπου ο θεός είναι κυριολεκτικά πανταχού παρών, σε κάθε μόριο της οργανικής και ανόργανης ύλης. Προς μια τέτοια σύνδεση βιταλισμού και μυστικισμού κατευθυνόταν μάλλον ο Καζαντζάκης»· το παράθεμα: Αντώνης Γλυτζουρής, *Πόθοι αετού και πτερά πεταλούδας. Το πρώιμο θεατρικό έργο του Νίκου Καζαντζάκη και οι ευρωπαϊκές πρωτοπορίες της εποχής του. Συμβολή στη μελέτη της Παρακμής στη νεοελληνική δραματολογία των αρχών του εικοστού αιώνα*, (Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2009, 353.

⁹ Βρασίδης Καραλής, *Ο Νίκος Καζαντζάκης και το παλίμψηστο της ιστορίας: Δοκίμιο επί της οντοποίησης και της καλλιτεχνικής δημιουργίας*, (Αθήνα: Κανάκη, 1994), 281.

¹⁰ Καζαντζάκης, *Ασκητική*, 95.

δεινός μελετητής των Γραφών, είχε επισημάνει μεταξύ άλλων: «προσπαθώ να ξανα-σαρκώσω την ουσία του Χριστού, παραμερίζοντας τις σκουριές, τις ψευτιές και τις μικρότητες που τον φόρτωσαν και τον παραμόρφωσαν όλες οι εκκλησίες και όλοι οι ρασοφόροι της Χριστιανοσύνης».¹¹ Υπερασπιζόταν, ακόμα, την ευρέως αποδεκτή άποψη στους κύκλους των τεκτόνων και των θεοσοφιστών, πως ο Ιησούς είχε μαθητεύσει κοντά σε Εσσαίους, καθώς και πως στην πραγματικότητα ήταν άνθρωπος, που όμως ενείχε τον Θεό, όμοια με τους υπόλοιπους θνητούς. Καταλήγει στο πόρισμα της *Ασκητικής-Salvatore Dei*: πως ο Θεός είναι αυτός που πρέπει να σωθεί και χρήζει βοήθειας¹², πως ο κάθε άνθρωπος είναι συνακόλουθα Θεάνθρωπος και πως χρέος του είναι να ακολουθήσει το πρότυπο του Χριστού και να φτάσει ως τη θέωση μέσω του διαρκούς αγώνα.¹³

Τι είναι, όμως, ο Ιησούς για τον Καζαντζάκη; Τίποτα περισσότερο ή λιγότερο από τον αιώνιο Ποιητή, τον μεγάλο κοινωνικό ριζοσπάστη που στο θεμέλιο του αγώνα του, έχει τις ίδιες ιδεολογίες με τον Καζαντζάκη ως συγγραφέα. Δεν είναι μονάχα το ανθρώπινο πάθος της ζωής και του θανάτου, η αιώνια αναγέννηση αυτού, η απλή μετουσίωση του θανάτου σε Ανάσταση και επαναδημιουργία, αλλά και το υψηλότερο κέλευσμα του ανθρώπου εν ζωή, προτού διαβεί τις πύλες του θανάτου. Ο Ιησούς ήταν αυτός που κίνησε τον τροχό της ιστορίας σε ένα νέο ρεύμα, επισύροντας μετά θάνατον ένα μεγάλο κύμα θρησκευτικού φανατισμού.

Μολονότι λοιπόν νέος ακόμη, η φιλομάθεια τον κυρίευε· από νωρίς ήρθε σε επαφή με τη γαλλική λογοτεχνία, διάβαζε Hugo, Mallarmé και Rousseau, μνήθηκε σε ιταλικά αναγνώσματα και σε πολλά, ακόμα, ελληνικά. Καθώς αυξάνονταν σε ποικιλία τα αναγνώσματά του, ο Καζαντζάκης ολοένα στρεφόταν προς τα μεγάλα έργα του δυτικού πολιτισμού. Δεν πρόκειται, ωστόσο, για απλή μίμηση αυτών, αλλά για δημιουργική αφομοίωσή τους. Το τέλος του 19ου αιώνα θα φέρει συνακόλουθα την πτώση του ρομαντισμού, καθώς νέα λογοτεχνικά ρεύματα έρχονται στο προσκήνιο από τη δύση, όπως ο νατουραλισμός, τον οποίο νωρίς επεξεργάζεται στα πρωτόλειά του.¹⁴

¹¹ Καζαντζάκης, *Ο ασυμβίβαστος*, (Αθήνα: εκδ. Ελένης Καζαντζάκη, 1977), 591.

¹² «Χαράζει στην *Ασκητική* μια νέα ηθική. Ας είναι καλά ο Θεοφονιάς ο Νίτσε, γράφει στην Αναφορά στον Γκρέκο, που μου άνοιξε τα μάτια, τον ορίζοντα του νου, κι έμαθα να συνυπάρχω με το κακό, να παραχωρώ στην άρνηση το μερίδιο της ζωής που της ανήκει»· το παράθεμα: Γεώργιος Ε. Στεφανάκης, *Αναφορά στον Καζαντζάκη*, (Αθήνα: Καστανιώτη, 2007), 21-22.

¹³ Νίκος Καζαντζάκης, *Ο Τελευταίος Πειρασμός*, (Λευκωσία: εκδόσεις Καζαντζάκη, 1984), 25.

¹⁴ Ευάγγελος Αθανασόπουλος, *Το τέλος της μαθητείας του στον αισθητισμό*, Ημερίδα για τον Νίκο Καζαντζάκη, 27 Νοεμβρίου 2007, (Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 2010), 143.

Ο 20ός αιώνας φέρει μαζί του ισχυρές ιδεολογικές επαναστάσεις: η απόρριψη του στυγνού ορθολογισμού και η σταδιακή υποχώρηση της θετικιστικής αυθεντίας, ευθυγραμμίζουν τον Καζαντζάκη με τις επιταγές της νέας εποχής. Η ήττα του πολέμου¹⁵ αλλά και μετέπειτα, οι Βαλκανικοί πόλεμοι, η κατάρρευση του οράματος της Μεγάλης Ιδέας σε συνδυασμό με τις φιλελεύθερες βενιζελικές ιδέες, θα αποτελέσουν κομβικούς άξονες για την εξέλιξη της ιδεολογίας και του προσανατολισμού των έργων του Καζαντζάκη. Η Ελλάδα μετουσιώνεται με τη σειρά της σε μια ιδέα, σε ένα όραμα οικουμενικό, με τις αξίες και τα πιστεύω της να κατευθύνονται προς ένα μονοπάτι περισσότερο εξευρωπαϊσμένο, στο οποίο η καζαντζακική οπτική έμελλε να συνδράμει καθοριστικά.¹⁶

Το 1914, όταν επισκέπτεται για πρώτη φορά το Άγιον Όρος μαζί με τον Σικελιανό,¹⁷ αποφασίζουν να ιδρύσουν μια νέα θρησκεία, που θα αποτελούσε ένα αμάλγαμα αρχαιοελληνικής, βουδιστικής και χριστιανικής πίστεως. Τα μεγαλεπήβολα αυτά οράματα εμφανίζονται στο πρωταρχικό στάδιο τους μέσα από τις αναφορές σε μεσσίες και πολιτικοκοινωνικούς αρχηγούς στα έργα του Καζαντζάκη, καθώς έβλεπε τον εαυτό του εφάμιλλο ενός Χριστού ή Βούδα, ακόμη και ενός Ομήρου ή ενός Lenin κατά την περίοδο του κομμουνισμού στη Ρωσία. Ο Σικελιανός, αντίστοιχα, επεδίωκε να αναβιώσει στη μνήμη των σύγχρονων Ελλήνων τις αρχέγονες ιερατικές μορφές, τα Δελφικά Μυστήρια και τους Ολύμπιους Θεούς, ανασταίνοντας με αυτόν τον τρόπο την αρχαιοελληνική, επί αιώνων ξεχασμένη αίγλη του αρχαιοελληνικού πανθέου.

Ο Εθνικός Διχασμός και οι δυσμενείς συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελλάδα έπειτα από τη Μικρασιατική Καταστροφή, ωθούν τον Καζαντζάκη εκ νέου σε αναζητήσεις, μακριά από την Ελλάδα. Ο σπόρος των ιδεών αυτών οδηγεί σταδιακά στη γέννηση και τη μέστωση του Οδυσσειακού έπους του Καζαντζάκη, συντεθειμένου από τον συμβολικό αριθμό τρία, ήτοι, από 33.333 στίχους, το οποίο ο ίδιος θεωρούσε ως το κορυφαίο δημιούργημα και υψηλό σκοπό της ζωής του.¹⁸

Οι επιδράσεις του καζαντζακικού Οδυσσέα, δεν είναι μόνο ομηρικές, αλλά επηρεασμένες έντονα και από τη φιλοσοφία του Henri Bergson: ο Οδυσσέας, στο μεταίχμιο

¹⁵ Καραλής, *Ο Νίκος Καζαντζάκης και το παλίμψηστο της ιστορίας*, 96.

¹⁶ Νίκος Καζαντζάκης, *Άγιον Όρος Νοέμβρης-Δεκέμβρης 1914*, (Ηράκλειο: Μουσείο Νίκου Καζαντζάκη, 2020), 83.

¹⁷ Πέτρος Χαρτοκόλλης, «Ο Καζαντζάκης στο Άγιον Όρος», *Νέα Εστία*, τχ. 1806, (2007), 1204.

¹⁸ «[...] ο Καζαντζάκης επέμενε ότι η Οδύσσειά του ήταν η «Κρανγή του ερχόμενου Ανθρώπου», εννοώντας μ' αυτό ότι ήλπιζε πως το έπος, σαν μια κοίτη ποταμού που περιμένει, θα προσφέρει μια νέα κατανόηση, στην οποία θα κυλούσε η πραγματικότητα όταν θα έφτανε η κατάλληλη στιγμή»· το παράθεμα: Peter Bien, *Οκτώ κεφάλαια για τον Νίκο Καζαντζάκη*, 54.

ενός κόσμου παρηκμασμένου, εγκαταλείπει την Ιθάκη, απαρνείται τη Δύση, για να ασπαστεί τα κομμουνιστικά πιστεύω των Ρώσων για να τα υπερβεί έπειτα κι αυτά.¹⁹ Συνομιλεί με τον Lenin, τον Stalin και με πολλές ακόμα πολιτικές και πνευματικές μορφές, τις ιδέες των οποίων, αφού τις ασπαστεί, τις υπερβαίνει στρεφόμενος στον εαυτό του για την εύρεση της απόλυτης αλήθειας· εξελίσσεται μαζί με την ιστορία, χάρη στην ορμητική «élan vital» που τον σπρώχνει στον αγώνα, καταφέρνει μια ολιστική θεώρηση της συγχρονίας παντρεύοντας τον αρχαίο με το σύγχρονο κόσμο. Ο Οδυσσέας ξεκινάει εκπληρώνοντας, πρωτίστως, τις ανάγκες της σάρκας, μεταβαίνει στις πολεμικές αξίες της γενναιότητας και της ανδρείας και με το πέρας του έπους, ωθείται προς τον εξευγενισμό του πνεύματος, ώσπου καταλήγει στον Νου, που συνδέει όλες τις φάσεις σε μία και καθαυτή λειτουργία.²⁰

Η συνολική ιδεολογία του Καζαντζάκη, ενσωματώνεται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στο έπος της Οδύσσειας,²¹ αποκαλύπτοντας όλες τις ιδεολογικές παρυφές και τις στοχαστικές αναμετρήσεις μιας εσωτερικότητας, που αναδύεται έξωθεν. Ο ποιητής του επεδίωξε καλλιτεχνικά να οδηγήσει τον αναγνώστη σε μια πλήρη θέαση της Ολότητας μέσα από το εκτενέστατο αυτό έργο τέχνης· όμως, η μεμονωμένη οπτική του πολύπαθου Οδυσσέα, διαψεύδει αυτήν την πολύ φιλόδοξη οπτική, προσεγγίζοντας μια, κατά το μάλλον, ατομική ιδεολογία. Ο Οδυσσέας, γόνος μιας σύγχρονης του ποιητή εποχής, αναδεικνύει το κοσμογονικό του όραμα από την πολιτική και κοινωνική κινητοποίηση στις εσωτερικές αναζητήσεις, μέσω μιας δονκιχωτικής όψεως, μιας ουτοπίας που δίνει τη θέση της, με τη σειρά της, στο ολικό καζαντζακικό όραμα της εσωτερικής πάλης του ανθρώπου.

Τα αντιμαχόμενα στοιχεία, η ηθική, το καλό και το κακό, εν τέλει αποτελούν μια και καθαυτή ουσία που φανερώνει την ενότητα του σύμπαντος. Μεσσιανικές μορφές και εξέχοντες στοχαστές των καιρών και των ποικίλων εποχών ανέρχονται πάλι στο προσκήνιο: ο Χριστός, ο Βούδας, ο Μωυσής και ο Άγιος Φραγκίσκος της Ασίζης, ο Δάντης, ο Όμηρος και ο Πλάτων δεν αποτελούν στο καζαντζακικό όραμα παρά μορφές οικουμενικές, οι οποίες εκφράζουν την ιδεολογία του.

Την πτώση του δυτικού πολιτισμού ο Καζαντζάκης αποτυπώνει εναργώς, όχι μόνον στα ταξιδιωτικά του, αλλά και στα δοκιμιακά και παιδικά του συνθέματα: όπως

¹⁹ Peter Bien, *Οκτώ κεφάλαια για τον Νίκο Καζαντζάκη*, 37.

²⁰ Peter Bien, *Οκτώ κεφάλαια για τον Νίκο Καζαντζάκη*, 39.

²¹ Γιάννης Σμυρνωτάκης, *Η ποίηση του Καζαντζάκη και η «Οδύσσεια»*. Αναμνηστικό Λεύκωμα Νίκου Καζαντζάκη, (Αθήνα: Δίφρος, 1961), 35.

ο υπαρξιακός φιλόσοφος Spengler,²² του οποίου τα έργα είχε μελετήσει καλά ο Καζαντζάκης. Η παρακμή του δυτικού κόσμου, όπως διατυπώθηκε από τον Γερμανό διανοητή, στην καζαντζακική εργογραφία προσλαμβάνει τη μορφή ενός κόσμου που αποσυντίθεται και κατόπιν αναγεννιέται από τα σπαράγματα του, δίνοντας τη θέση του σε νέες εποχές και ιδεολογίες.²³

Ο Καζαντζάκης αναγνώρισε τον μηδενισμό, αλλά είδε μέσω αυτού την εκδίπλωση της ελευθερίας και της αναγέννησης των αξιών και αυτές μετάγγισε στο έργο του.²⁴ Ο δυϊσμός τελικά καταργείται, διότι εκείνο που επιδιώκεται πάνω απ' όλα να εκφραστεί, είναι ο μονισμός και η πληρότητα μιας θεωρίας που δε χρήζει αντιφάσεων.²⁵

Οι θρησκευτικές παρυφές του Καζαντζάκη μετασχηματίζονται σε έναν σύνθετο μύθο. Η αλλοίωση της θρησκευτικής πίστης του από το δαρβινισμό τον οδήγησε στην απόρριψη των διδαχών της Παλαιάς Διαθήκης, πως ο Θεός έχτισε τον κόσμο σε έξι μέρες και την έβδομη ξεκουράστηκε. Αντ' αυτού, ασπάζεται τη θεωρία της εξέλιξης, όπου πολλά είδη έμβιων οργανισμών προκύπτουν μέσα από αυτήν την εξελικτική διαδικασία, και ο άνθρωπος δεν αποτελεί παρά μονάχα ένα εξ αυτών των ποικίλων ειδών.

Δεν εμμένει, ωστόσο, ούτε σε αυτήν την πιο επιστημολογική θεώρηση. Προσθέτει στην εξελικτική θεωρία το στοιχείο της πνευματικότητας, όπου στον ανθρώπινο βίο και στον κόσμο εν γένει, ενυπάρχει ένας απώτερος σκοπός, τον οποίο εμπερικλείει ο διαρκής του αγώνας. Τα θεμέλια της εν λόγω αποτίμησης, δημιουργήθηκαν ήδη από το 1908, όταν ο Καζαντζάκης σπούδαζε στο Παρίσι.²⁶ Καταλήγει στο πόρισμα πως

²² Μαίρη Σταύρου, *Ο υπαρξιακός Καζαντζάκης*, (Αθήνα: Δρόμων, 2001), 63-64.

²³ «Προχωρούσε μόνος του, με ανυποχώρητο πείσμα, αγνοώντας τις ανατροπές στον λόγο της εποχής, περιφρονώντας τη γλώσσα, τη ρητορική, την αισθητική του μοντερνισμού, κρατώντας από την παράδοση πολλά γνωρίσματα που είχαν ανεπανόρθωτα παλιώσει: υπερασπιζόταν μια “ηρωική” θεώρηση της λογοτεχνίας και του συγγραφέα, έμφορτη από ιδεολογική έξαψη και μεταφυσική αγωνία»· το παράθεμα: Δημήτρης Δημηρούλης, «Ο Καζαντζάκης και η Γενιά του '30», στο: *Ο Καζαντζάκης στον 21ο αιώνα. Πρακτικά του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, «Νίκος Καζαντζάκης 2007, πενήντα χρόνια μετά»*, (Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2010), 88.

²⁴ «Ο άνθρωπος στον αγώνα του για την ελευθερία έχει να υπερνικήσει πολλά εμπόδια και μεγάλες αντιζηλιότητες. Το τελευταίο του εμπόδιο είναι να ελευθερωθεί από την ελευθερία, να λυτρωθεί από την λύτρωση»· το παράθεμα: Γεώργιος Κουμάκης, *Νίκος Καζαντζάκης: Θεμελιώδη προβλήματα της φιλοσοφίας του*, (Αθήνα: 1996), 23.

²⁵ «Η κεντρική προσπάθεια του Καζαντζάκη είναι η «αποκάλυψη» της ουσίας (Ψυχή, Πνεύμα) μέσα στα οριακά της «φαινόμενα», το «ξεγύμνωμα» του «ανθρώπου των ανθρώπων», όπως είχε πει χαρακτηριστικά ο πατριάρχης της μοντέρνας πολιτισμικής δυσaréσκειας και αναζητητής του ακέραιου «φυσικού» ανθρώπου Ρουσώ»· το παράθεμα: Κλεοπάτρα Λεονταρίδου, *Η νεορομαντική βιοθεωρία του Καζαντζάκη*, (Αθήνα: Θεμέλιο, 1981), 238.

²⁶ Αλεξίου, *Για να γίνει μεγάλος*, 55.

θνητά και αθάνατα όντα εργάζονται από κοινού για τη σωτηρία της ψυχής, μέσα από διαδοχικές κλίμακες, από τα χαμηλότερα στα υψηλότερα στρώματα ύλης και νόησης.²⁷

Καθώς, όμως, η θρησκευτική πίστη δεν μπορεί να αποδοθεί με επιστημονικούς όρους, χρησιμοποίησε ένα παραβολικό σύστημα από μεσσιανικές μορφές για να κηρύξει το δικό του Πιστεύω. Είτε, λοιπόν, αναφερόμαστε στον Ιησού, τον Βούδα ή τον Οδυσσέα, η χριστιανική πίστη συναπαντά τη βιταλιστική ορμή, δημιουργώντας ένα κράμα ηρώων και αγίων ταυτόχρονα, πρότυπο το οποίο ενσαρκώνουν και όλοι σχεδόν οι πρωταγωνιστικοί ήρωες των τραγωδιών και των μυθιστορημάτων. Αντιστρατεύεται, συνεπώς, στο χριστιανικό δόγμα του Μεσσία, που κηρύττει πως ο Θεός είναι τέλειος, καθολικός και στατικός, αντιπροτείνοντας έναν Θεό διαρκώς εξελισσόμενο, μεταβαλλόμενο σύμφωνα με τη δαρβινική εξέλιξη, που ωθεί μαζί του και τα υπόλοιπα είδη στην επίτευξη της υπαρξιακής τελειότητας.²⁸

Η βαθιά επιρροή του Nietzsche, ωστόσο, έστρεψε τον στοχασμό του από τη χριστιανική οικουμενικότητα του «εμείς» στο αγιοποιημένο καθήκον του «εγώ», γι' αυτό και ο Χριστός του Καζαντζάκη φέρει ένα εξατομικευμένο χρέος στον κάθε άνθρωπο, και δια μέσω αυτού του επιμερισμού, συνθέτει τον ενιαίο αγώνα της λύτρωσης.²⁹ Ασπάστηκε τη νιτσεϊκή αντίληψη πως η ελεημοσύνη και η υπομονή φέρουν συνακόλουθα και την παρακμή του ατόμου. Από εδώ πηγάζει και η δείξη των σφαλμάτων και της παρακμής των κληρικών, η προσποιητή ευγένεια και η αγάπη αυτών, που αποτελεί για τον Καζαντζάκη αντικείμενο αποστροφής και χλεύης.

Ο Ακρίτας, μάλιστα, που συνθέτει την περίοδο του Κυπριακού αγώνα, το 1955, αποτελεί πάλι μια βιταλιστική σύνθεση, εμπνευσμένη εντόνως από τους κοινωνικοαπελευθερωτικούς αγώνες της εποχής του, που με τόση θέρμη ασπάστηκε και θέλησε να συνδράμει με το δικό του τρόπο. Το έργο προετοιμαζόταν από το δημιουργό του ήδη από το 1939, όμως ανέμενε να μεστώσει πρώτα μέσα του, θέλοντας να αποτελέσει το «Κύκνειο άσμα» του, όπως γράφει σε μια επιστολή στον Πρεβελάκη.³⁰

²⁷ «Θεός για τον Καζαντζάκη είναι ολόκληρη η εξελικτική διαδικασία, από την αγνή, άυλη ζωτική δύναμη ως τις διαδοχικές υλιστικές ενσαρκώσεις στα ορυκτά, στα φυτά, τα ζώα και τους ανθρώπους και ξανά πίσω στην αγνή άυλη ζωτική δύναμη, μετά την οποία ο κύκλος της εξέλιξης αρχίζει από την αρχή»· το παράθεμα: Bien, *Οκτώ κεφάλαια για τον Νίκο Καζαντζάκη*, 155.

²⁸ «Θεός για τον Καζαντζάκη είναι ολόκληρη η εξελικτική διαδικασία, από την αγνή, άυλη ζωτική δύναμη ως τις διαδοχικές υλιστικές ενσαρκώσεις στα ορυκτά, στα φυτά, τα ζώα και τους ανθρώπους και ξανά πίσω στην αγνή άυλη ζωτική δύναμη, μετά την οποία ο κύκλος της εξέλιξης αρχίζει από την αρχή»· το παράθεμα: Bien, *Οκτώ κεφάλαια για τον Νίκο Καζαντζάκη*, 155.

²⁹ Λεονταρίδου, *Η νεορομαντική βιοθεωρία του Καζαντζάκη*, 238.

³⁰ «Θα 'θελα —άραγε θα μπορέσω;— ο Ακρίτας να 'ναι πολύ διαφορετικός από την *Οδύσσεια*. Εδώ λέω ν' ανέβω στο πιο αψηλό πάτωμα, πέρα από τη σαρκική πραγματικότητα, εκεί όπου τα ζώα, τα δέντρα

Γερμανοί διανοητές, μεταξύ άλλων αξιοσημείωτων ευρωπαϊκών και διεθνών επιρροών, όπως, ο Novalis, ο Rilke και φυσικά ο ιδεολογικός του φάρος, Friedrich Nietzsche,³¹ συντέλεσαν στην εδραίωση της ευρύτερης επιρροής του, δίχως όμως, να είναι εντελώς σχηματοποιημένη, ερήμην της παρουσίας του Johann Wolfgang von Goethe, ορίζοντας την αξία του ως λογοτέχνη πλέον διεθνούς πλαισίου, προτάσσοντας την Ελλάδα στο ιδεολογικό προσκήνιο της Δύσης. Δεν είναι άλλωστε, παράταιρο πως η ελληνολατρική προσέγγιση του μεγάλου Goethe αλλά και του Nietzsche στα έργα και στον στοχασμό τους, διέπνευσε τη θεωρητική αλλά και μεταφραστική εξέλιξη του ίδιου. Ο Nietzsche τον μυεί πρωτίστως στην ανύψωση του *Υπερανθρώπου*³² ως επιτακτικό κέλευσμα του ζωτικού του αγώνα του βίου, ενώ ο Goethe, ορίζοντας τον καθολικό άνθρωπο ως κλασσική και αδιάσειστη πτυχή του έργου και της ιδεολογίας του, τον οδηγεί μοιραία στην επιταγή της εξομοίωσης του ανθρώπου με τον Θεό. Κατ' αυτόν τον τρόπο, εναρμονίζεται η ψυχή και το σώμα με την ελευθερία και την ένταση των ανθρώπινων επιθυμιών, ενώ η ηθικοπλαστική απελευθέρωση του ανθρώπου εναντιώνεται στο άκαμπτο χριστιανικό δόγμα. Έτσι, μέσα από την αταραξία και την εναρμόνιση των παθών του ανθρώπου, που, ξεσπώντας με σφοδρότητα, τον εγκαταλείπουν, ο άνθρωπος αποκτά την επίγνωση της ατελέσφορης ματαιότητάς τους

Έτσι, η ηθική ταλάντευση μεταξύ των παθών, των αισθήσεων του ανθρώπου, που κείται μεταξύ μεγάλων πειρασμών και διλημμάτων, είναι μια τακτική αλλά και μια θεώρηση φιλοσοφική που αντλεί ο Καζαντζάκης από την εργογραφία του Goethe. Τα πάθη του νεαρού Βέρθερου,³³ ενδεικτικά, σμιλεύουν τμηματικά τα πρωτόλειά του, το δράμα του *Ξημερώνει*, το έντονα αισθησιακό *Όφης και Κρίνο*, τις *Σπασμένες Ψυχές*.³⁴ αλλά και αργότερα, εντάσσεται εμμέσως σε πτυχές των μυθιστορημάτων του, πρωτευόντων αλλά και στα δράματα, τα ταξιδιωτικά, την *Ασκητική* και την *Οδύσσειά* του, που αφομοιώνονται και αντικατοπτρίζουν, τώρα εναργέστερα, την καζαντζακική θεώρηση του κόσμου και του ανθρώπινου χρέους.

κι οι πηγές και τα παραμύθια μιλούν σαν άνθρωποι, κι οι άνθρωποι περπατούν στους δρόμους ή πολεμούν στην έρημο σαν παραμύθια. Θα εξαφανίσω τον καιρό και τον τόπο, θα παίξω ελεύτερος από τα δεσμά της λογικής, θα χορέψω χωρίς πόδια.» το παράθεμα: Παντελής Πρεβελάκης, *Τετρακόσια γράμματα του Καζαντζάκη στον Παντελή Πρεβελάκη*, (Αθήνα: εκδόσεις Καζαντζάκη, 1984), 262.

³¹ Νίκος Καζαντζάκης, *Ο Φρειδερίκος Νίτσε εν τη φιλοσοφία του Δικαίου και της Πολιτείας*, εισαγ.-επιμ. Στ. Πάτροκλος, (Αθήνα: εκδόσεις Καζαντζάκη, 2006), 29.

³² Φρίντριχ Νίτσε, *Τάδε έφη Ζαρατούστρας*, μτφρ. Μ. Μενάλκας, (Αθήνα: Παρνασσός), 1970.

³³ Πετροπούλου, *Οι άγραφες σελίδες ενός μελλομένου Φάουστ*, Εισαγωγή στο έργο του Καζαντζάκη, 157.

³⁴ Θανάσης Αγάθος «Σπασμένες ψυχές»: το μαύρο πρόβατο της καζαντζακικής πεζογραφίας», στο: Έρη Σταυροπούλου, Θανάσης Αγάθος (επιμ.), *Νίκος Καζαντζάκης. Παραμορφώσεις, Παραλείψεις, Μυθοποιήσεις*, (Αθήνα: Γκοβόστης, 2011), 15-31.

Κάποτε μάλιστα, σε επιστολές του, ο Καζαντζάκης εξομολογείται την επιθυμία του να καταπιαστεί ολοκληρωτικά και άμεσα πλέον, με τον Φάουστ, να δημιουργήσει έναν δικό του αντίστοιχο οικουμενικών παθών χαρακτήρα, αρμόζων στο πνεύμα του Goethe: «Καλή στιγμή να βάλω μπρος τον Τρίτο Φάουστ, την Καταθύρα — τα ολόστερνα λόγια που λες πριν πεθάνεις [...] ο Τρίτος Φάουστ, ολότελα διαφορετικός από τον Φάουστ του Goethe, ολότελα αντιστραμμένοι οι ρόλοι, δύσκολο έργο πολύ, γιατί έχω να παλέψω με φοβερά προηγούμενα. Μα θα το προσπαθήσω να μη ντροπιαστώ».³⁵

Όμως ο μύθος του *Φάουστ*, αλλά και η αρχαιοελληνική μυθολογία και η αγιολογία αναβιώνει πάλι έντονα μέσα από τα μυθιστορήματά του, ακόμη κι αν δεν πραγματώθηκε η ακριβής επιθυμία ανασύστασης ενός Φάουστ. Διότι, η μείζων μορφή αυτή του Γερμανού στοχαστή και λογοτέχνη, αποτύπωνε όλον τον ανθρώπινο αγώνα, την οδύνη της ζωής και τη δυσκολία της ανάβασης ενός ανήφορου, αλλά και του μέλλοντος ανθρώπου που πασχίζει να λυτρωθεί από τα δεσμά του Πειρασμού και του Πάθους. Πρόκειται για μια ιδέα άρσης του ατόμου από τα στενά όρια του εαυτού, μια διαδικασία αυτοπραγμάτωσης και τελικής ελευθέρωσης. Η τραγωδία του κατά Καζαντζάκη Φάουστ, θα επιτελούσε ακριβώς αυτή τη λειτουργία, με τον τελικό θάνατο του ήρωα του Goethe τελικά να πεθαίνει ως εξιλαστήριο θύμα, αντίστοιχο της χριστιανικής Σταύρωσης για τη σωτηρία του ανθρώπινου γένους.

Μία από τις πρωταρχικές έννοιες των καζαντζακικών έργων αποτελεί η αγωνία μετουσίωσης της ύλης σε πνεύμα· γι' αυτό και οι πρώιμες επιρροές του συγγραφέα από τον Αισθητισμό γρήγορα εγκαταλείπονται από τον ίδιο. Χρέος του ανθρώπου δεν είναι να πασχίζει για το Κάλλος, μήτε την Ηθική, αλλά για την απελευθέρωσή του από τα στεγανά όρια του εαυτού και της κοινωνίας. Έτσι, στρέφοντας την προσοχή του εσωτερικά θα καταφέρει να φτάσει στην πλήρη αυτοσυνειδησία. Όπως χαρακτηριστικά γράφει στο Πιστεύω του: «Τρέμω. Είσαι συ ο Θεός μου; Το σώμα σου είναι γιομάτο μνήμη. Σαν ένας χρόνια φυλακισμένος ξόμπλιασες με αλλόκοτα δέντρα και μαλλιαρούς δράκους, μ' αιματερές περιπέτειες, με κραυγές και χρονολογίες τα μπράτσα σου και το στήθος. [...] Πιάνεσαι από τα δέντρα, από τα ζώα, πατάς τον άνθρωπο, φωνάζεις. Ανηφορίζεις τον ατέλειωτο μαύρο γκρεμό του θανάτου και τρέμεις».³⁶

Η μετουσίωση ως έννοια στον Καζαντζάκη ενέχει ακόμη τη χριστιανική της διάσταση, ήτοι της νηστείας που έπεται η μετάληψη, η Θεία Κοινωνία, της ιεροποίησης

³⁵ Πρεβελάκης, *Τετρακόσια γράμματα του Καζαντζάκη στον Παντελή Πρεβελάκη*, 567.

³⁶ D. A. Dombrowski, *Ο Καζαντζάκης και ο Θεός: Μετουσίωση, στο Εισαγωγή στο έργο του Καζαντζάκη*, 657.

της ύλης μέσω της αποχής από αυτήν.³⁷ Από εδώ πηγάζουν και οι μείζονες θεματικές αντιλήψεις του συγγραφέα: το θέμα του έρωτος, οι ποικίλες εκφάνσεις αυτού, οι χαρακτηριστικές των έργων του ως παραβολικά σημάδια και αναβαθμοί μετουσίωσης, με τους βασικούς ήρωες να αποτελούν τους εγγύτερους προς το πνεύμα και τους δευτερεύοντες τους εγγύτερους προς την ύλη. Η ύλη συνάδει με τη φάση της προ-μετουσίωσης ή της υλικής ακόμα πορείας αυτών, ώστε να μεγεθύνεται η τελική μετουσίωση των κεντρικών προσώπων. Η Γυναίκα ως κεντρικός πειρασμός,³⁸ που ξεστρατίζει τον άνθρωπο από την επίτευξη της μετουσίωσης,³⁹ είναι παραδειγματικός αλλά κομβικός άξονας του καζαντζακικού έργου, και δεν περιορίζεται απαραίτητα μόνο στον Χριστιανισμό, καθώς έχουμε, για παράδειγμα, τη μετουσίωση του Οδυσσέα. Υπό το πρίσμα αυτής της διαδικασίας, ο άνθρωπος οφείλει να αποδεχθεί τη ζωώδη πλευρά του, δίχως να αρνείται καμιά του πλευρά, καθώς η βασική του, η χοϊκή, συνάδει με τα αρχαϊκά στάδια της εξέλιξής του. Ο άνθρωπος θα μπορούσε να συσχετιστεί εδώ με τον μύθο της νυχτερίδας.⁴⁰

Υπό το φως, λοιπόν, ενός Χριστού, που σταυρώνεται για να αναστηθεί, φαίνεται να τελείται μια μετουσίωση βαθιά πνευματική της σαρκός σε πνεύμα, αλλά και εμμέσως, ενός αρχαιοελληνικού, παγανιστικού Διονύσου που τεμαχίζεται κι ανασταίνεται από τους βακχικούς θιάσους του και γίνεται η σάρκα πνεύμα και κομμάτι της θέωσης των πιστών του. Κι ενώ πολλοί τον κατηγόρησαν για αθεΐα, χαρακτηριστικό που η σύζυγός του, η Ελένη Σαμίου δεν αρνείτο, ο Καζαντζάκης υποστήριζε ακόμη πως: «ο Θεός είναι μαζί μας γιατί είμαστε μαζί του· δουλειά, γέλιο, βραδινές κουβέντες μπροστά από τη θάλασσα, ουρανός από πάνω, η γης στα πόδια μας, η εφήμερη στιγμή θα πάρει την αληθινή ουσία της, την αιωνιότητα».⁴¹

Ο δυϊκός στοχασμός που διαφαίνεται από τα έργα του, προσεγγίζει έντονα τις επιρροές του μανιχαϊσμού ως φιλοσοφικού κινήματος. Η φιλοσοφία αυτή χαρακτηρίζει τα

³⁷ D. A. Dombrowski, *Ο Καζαντζάκης και ο Θεός: Μετουσίωση, στο Εισαγωγή στο έργο του Καζαντζάκη*, 665.

³⁸ Αγγέλα Καστρινάκη, «Ο Νίκος Καζαντζάκης και ο αισθητισμός», στο: *Εισαγωγή στο έργο του Καζαντζάκη*, Roderick Beaton (επιμ.), *Επιλογή κριτικών κειμένων*, (Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2011), 17.

³⁹ Βαγγέλης Αθανασόπουλος, «Το τέλος της μαθητείας του στον αισθητισμό», στο: *Ημερίδα για τον Νίκο Καζαντζάκη*, 27 Νοεμβρίου 2007, (Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 2010), 143.

⁴⁰ «Κανένα ζώο δεν ξέρω πιο σιχαμερό από το ποντίκι μήτε το πουλί πιο σιχαμερό από η νυχτερίδα· κανένα οικοδόμημα από κρέας, τρίχες και κόκαλα πιο σιχαμερό από το κορμί του ανθρώπου· μα πώς όλη ετούτη η κοπριά μετουσιώνεται και θεώνεται όταν σφηνωθεί μέσα της ο σπόρος της φτερούγας, ο Θεός»· το παράθεμα: Καζαντζάκης, *Αναφορά στον Γκρέκο*, 574.

⁴¹ Καζαντζάκης, *Ο ασυμβίβαστος*, 478.

άκρα δίπολα του στοχασμού και των ηρώων του Καζαντζάκη, ήτοι, την αντίθεση μεταξύ φωτός και σκοταδιού, της σαρκός και του πνεύματος, του καλού και του κακού. Αυτή η φιλοσοφική-θρησκευτική προσέγγιση του μανιχαϊσμού, οδηγεί σε έναν ασκητικό τρόπο ζωής, ο οποίος πρακτικά σήμαινε την απομάκρυνση από τις τυπικές συμβάσεις της ζωής: τον έγγαμο βίο, τις ανερυθρίαστες εντριβές στις ηδονές, την τεκνογονία και τον πνευματικό εφησυχασμό.

Επομένως, τίποτα στον κόσμο δεν αποτελεί απότοκο μιας ενιαίας, τέλειαις και μεγαλοδύναμης ύπαρξης, αλλά ο κόσμος νοείται ως ένας στίβος, εντός του οποίου τα όντα δρουν, παλεύουν και εξελίσσονται, ώστε να φέρουν σε πέρας την ιερή αποστολή την ανάβασης του ανθρώπινου γένους.⁴² Ασφαλώς, γι' αυτή του τη θεολογική προσέγγιση ο Καζαντζάκης επικρίθηκε βαρύτατα από το εκκλησιαστικό κατεστημένο, θεωρούμενος ως ένας αιρετικός άξιος αφορισμού. Εντούτοις, πληθώρα θρησκευτικών χριστιανικών παραμέτρων ενυπάρχουν και τροφοδοτούν τα καζαντζακικά κείμενα, τις οποίες, βέβαια, η Ελληνορθόδοξη Εκκλησία αγνοεί.⁴³

Ιδεολογικός αναβρασμός και η ανάταση του Πνεύματος

Μια μεγάλη, κεντρομόλος βούληση, συναρτώμενη με τις νέο-δαρβινικές και μπερξονικές απηχήσεις ενός στοχασμού που στρέφεται γύρω από τις έννοιες Θεός, Ελευθερία και Αλλαγή, συνθέτει ολόκληρο το οικοδόμημα της ανθρώπινης ύπαρξης για τον Καζαντζάκη. Ο υλισμός αποσύρεται από το προσκήνιο, μια ασκητική ταπείνωση και μια ιερή τιμωρία επιβάλλονται άνωθεν στον άνθρωπο, όπου το σώμα είναι το ζώο και η ψυχή ο ασκούμενος θεός του μέλλοντος· μια αντίδραση στον υπέρμετρο ορθολογισμό, θέτοντας ως πρωταρχική παράμετρο, την αρχή της Ελευθερίας.

Η άποψη των Στωικών πως η ελεύθερη βούληση αποτελεί αυτοσκοπό για να προσεγγίσει ο άνθρωπος την ελευθερία, καθώς και η άποψη πως ο άνθρωπος διαθέτει φύσει την ικανότητα για αρετή, την οποία πρέπει να εξασκήσει,⁴⁴ αποτελούν τη βάση για τον ανθρώπινο αγώνα στο έργο του Καζαντζάκη. Σύμφωνα και με τους Στωικούς: «ο Θεός ἀρετὴν μὲν οὐ δίδωσι ἀνθρώποις, ἀλλὰ τὸ καλὸν αὐθαίρετον ἐστὶν». Η αρετή μα και η ελευθερία συνακόλουθα, δεν είναι δοσμένες εκ γενετής στον άνθρωπο, αλλά εκ

⁴² «-Ποιος είναι ο σωστός δρόμος; Λέει η ιντιάνικη σοφία -Ο δρόμος του Θεού. -Ποιος είναι ο δρόμος του Θεού; -Ο ανήφορος»· το παράθεμα: Ελ. Ν. Καζαντζάκη, *Ο ασυμβίβαστος*, 548.

⁴³ Γιώργος Φτέρης, *Ένα πνευματικό ζήτημα: Εκκλησία και Λογοτεχνία, Βήμα*, 16/5/54.

⁴⁴ Καραλής, *Ο Καζαντζάκης και το παλίμψηστο της ιστορίας*, 272.

παραδρομής, με συνεπή αγώνα και βαρύνον αίσθημα του χρέους, χάρη στα οποία, μπορούν, κατά τον Καζαντζάκη πλέον, να επιτευχθούν.⁴⁵

Με την αρχαιομάθεια του Καζαντζάκη, αλλά και την αρχαιολατρική του φύση,⁴⁶ οι επιδράσεις από αρχαίους συγγραφείς υπήρξαν αλλού πρόδηλες και αλλού λανθάνουσες στο έργο του. Βάσει του ηρακλείτειου συστήματος, ο Θεός νοείται ως *immanens*, ήτοι, ενυπάρχων σε κάθε ον ξεχωριστά, με την ουσία του να εκτείνεται ως ύψιστη ζωτική αρχή, ως ουσία ψυχοκριτική εντός της ψυχής των όντων, αλλά και του πνεύματος, ως Ον πνευματοκρατικό.

Οι διαρκείς συγκρούσεις που διέπουν όλα τα καζαντζακικά κείμενα, αποκτούν μια τελική ισορροπία που προσιδιάζει στην ελευθερία, δίχως, ωστόσο, να φτάνει στα όρια του μηδενισμού. Έτσι, επιτυγχάνεται τελικά η εσωτερική αυτοσυνειδησία του συγγραφέα που ενδύεται το προσωπείο των ηρώων του για να διοχετεύσει τους προβληματισμούς και τα βιώματά του. Δεν αμφισβητείται, όμως, η ανωτερότητα του Θεού ως οντότητας, αλλά η σύμπραξη της Θείας Πρόνοιας στα ανθρώπινα πράγματα και στα εγκόσμια.⁴⁷ Απώτερος σκοπός του ανθρώπου, είναι να πραγματώσει ο ίδιος την ουράνια βασιλεία, την ιδανική πραγματικότητα του κόσμου — πράγμα σχεδόν αδύνατον: «Όποιος σκύβει στο ζυγό του Θεού είναι λεύτερος, όποιος σκύβει στο ζυγό του ανθρώπου είναι σκλάβος, λευτεριά, λευτεριά, παιδιά μου».⁴⁸

Όμοια με τον ορισμό της Ελευθερίας του Erich Fromm,⁴⁹ που διέκρινε την ελευθερία σε αρνητική και θετική αντίστοιχα —ελευθερία *από* και ελευθερία *για να*— η ελευθερία υιοθετούσε το πρόσημο της απαλλαγής από κάθε λογής τυραννική εξουσία, δόγμα και εξωγενή πίεση. Μόνο με αυτόν τον τρόπο, ο άνθρωπος δύναται να επανενωθεί με τον κόσμο και τον εαυτό του, να κατακτήσει την ύψιστη έννοια της θέωσης, με γνώμονα πάντα την αγάπη. Και μολονότι αυτού του είδους η ελευθερία παρέμενε ανέ-

⁴⁵ Καραλής, *Ο Νίκος Καζαντζάκης και το παλίμψηστο της ιστορίας*, 275.

⁴⁶ «[...] Ο Μπερξόν νομίζω πως θεωρεί μορφή της χριστιανικής τελεολογίας τη «δημιουργό εξέλιξη» που αναγκαστικά υπόκειται στη θεία βούληση. [...] Νους συνδέεται έτσι με τον χώρο και το ένστικτο· με το χρόνο, τη διάρκεια, την εξέλιξη, το γίνεσθαι»· το παράθεμα: Δ. Ν. Πουλιόπουλος, *Ο Νίκος Καζαντζάκης και τα Παγκόσμια ιδεολογικά ρεύματα*, τόμος Β1, Αθήνα: Παπαζήση, 1975, 52: «[...] Ο Μπερξόν νομίζω πως θεωρεί μορφή της χριστιανικής τελεολογίας τη «δημιουργό εξέλιξη» που αναγκαστικά υπόκειται στη θεία βούληση. [...] Νους συνδέεται έτσι με τον χώρο και το ένστικτο· με το χρόνο, τη διάρκεια, την εξέλιξη, το γίνεσθαι».

⁴⁷ Καζαντζάκης, *Ο ασυμβίβαστος*, 548.

⁴⁸ Νίκος Καζαντζάκης, *Αδερφοφάδες*, (Αθήνα: εκδόσεις Καζαντζάκη, 2009), 102.

⁴⁹ Erich Fromm, *Escape from freedom*, (New York: A Holt Paperback Henry Holt and Company New York, 1994), 76.

καθεν για τον Fromm ένα ίνδαλμα ουτοπικό, ο Καζαντζάκης κατόρθωσε να το ασπαστεί, ασπαζόμενος την έννοια της λύτρωσης, όπως ο ίδιος δήλωνε, απαλλαγμένος από κάθε εσωτερικό και εξωτερικό φραγμό.

Ο επιγραμματικός, μεταθανάτιος λόγος του, όπως κοσμεί τον τάφο του δηλώνει, συνακόλουθα, την επίτευξη της ηθικής και πνευματικής ελευθερίας, την υπέρβαση του θυμικού και της ηθικής αναγκαιότητας, την επίτευξη της αυτοσυνειδησίας του. Όμοια με την πλατωνική αντίληψη, ο Καζαντζάκης ασπαζόταν την ψυχή ως μια ενιαία ύπαρξη που, όμως, ενέχει τμήματα που τη συναποτελούν, όπως το θυμικόν και το λογιστικόν τμήμα, που παρά το γεγονός ότι αντιμάχονται το ένα το άλλο, εν τέλει η ισορροπία των ανταγωνιστικών μερών δύναται να επιτευχθεί με τον έλεγχό της, δεδομένου ότι για τον Καζαντζάκη η ύλη με το πνεύμα ταυτίζονται.

Όπως μάλιστα διατείνεται και στην τριλογία του *Προμηθέας*,⁵⁰ κατά αντιστοιχία με την αισχυλική προμηθεϊκή τραγωδία, ο άνθρωπος, με τη βοήθεια των θεών και των υπερανθρώπινων πλασμάτων, έγινε αληθινά άνθρωπος. Σε άμεση αναλογία με τον Χριστό, ο Προμηθέας πάσχει για χάρη των ανθρώπων, της ανθρώπινης εξέλιξης και επιβίωσης, γι' αυτό και ο κάθε άνθρωπος φέρει εντός του, λιγότερο ή περισσότερο, την αγωνία να οδηγήσει τον Άνθρωπο ένα σκαλί εγγύτερα στην τελειώσή του, στην Υπεράνθρωπη —κατά τον Nietzsche— υπόστασή του. Έτσι, διαπιστώνεται η τέλεια συγχώνευση της αρχαιοελληνικής τραγωδίας στο πλαίσιο της καζαντζακικής εργογραφίας: άλλοτε λαμβάνοντας τη σύγκρουση δίπολων απολλώνιου και διονυσιακού χαρακτήρα, επιτυγχάνοντας μια ιδανική ισομέρεια των δύο πλευρών. Αποδίδεται, έτσι, ο μηδενισμός αλλά και η νιτσεϊκή αντίληψη περί τραγωδίας,⁵¹ του οποίου το σχετικό έργο *Η γέννηση της Τραγωδίας*, μετέφρασε και εξέδωσε ο ίδιος, από τον εκδοτικό οίκο Γεωργ. Φέξη στην Αθήνα, το 1912.

Επιστρέφοντας πάλι στις διδαχές του Πλάτωνα, παρατηρείται αντιστοιχία αναβαθμών κατάκτησης της Ελευθερίας στο καζαντζακικό έργο, ανάλογων με τους αναβαθμούς κατάκτησης του πλατωνικού Αγαθού, από το οποίο, ενδεχομένως, να μην υπάρχει και μεγάλη απόκλιση.⁵² Στον μεγάλο στίβο που ορίζει η κάθαρση του ανθρώπου, ο

⁵⁰ Ν. Καζαντζάκης, *Θέατρο Α΄. Τραγωδίες με αρχαία θέματα*, (Αθήνα: εκδόσεις Καζαντζάκη, 1955).

⁵¹ Φρίντριχ Νίτσε, *Η Γέννηση της Τραγωδίας*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2008), 102.

⁵² Πλάτων, *Φαίδων*, 108b-c: Ο Καζαντζάκης φαίνεται να ενσωματώνει στη θεωρία του την πλατωνική θεωρία περί ψυχής, υποστηρίζοντας πως στο εσωτερικό της ψυχής εδράζονται πολλές αντινομίες.

φόβος εξορίζεται και μετουσιώνεται σε γενναιότητα και πνευματική πίστη: «λυτρώθηκα από το νου και την καρδιά, ανέβηκα πιο πάνω, είμαι λεύτερος».⁵³ Ελεύθερος ορίζεται, λοιπόν, εκείνος που αποδεσμεύεται από το πάθος του θυμικού, τα άμετρα δόγματα της διάνοιας, κατορθώνοντας να θέσει τα δύο αυτά στοιχεία σε αρμονία και νομοτελειακή σύμπνοια με το σύμπαν και το υψηλότερο πνευματικό αγώνα, στον οποίο ο Άνθρωπος οφείλει να στρατεύεται.

Όμοια και στον πλατωνικό διάλογο *Νόμοι*, ο Πλάτων διατυπώνει πως αγαθός είναι εκείνος που διαθέτει αυτοκυριαρχία, ενώ κακός, αντίθετα, εκείνος που δεν δύναται να αυτεξουσιαστεί και να δαμάσει τα πάθη του,⁵⁴ αντίληψη που φαίνεται να αναβιώνει μέσα στα καζαντζακικά κείμενα, υπό τη μορφή της σαρκός και του πνεύματος αντίστοιχα, όπου οι αδύναμες ψυχές, όπως δηλώνεται, δεν μπορούν να αντισταθούν καιρό πολύ στη σάρκα.⁵⁵ Σε αυτό το πλαίσιο, η ελπίδα ταυτίζεται με τον αόρατο φόβο και συνεπώς εξορίζεται από το δρόμο προς την κατάκτηση του Αγαθού, εν προκειμένω, της ελευθερίας.

Η ουσία του Θεού, όπως διατυπώνεται και στην *Ασκητική*, είναι ο αγώνας για ελευθερία.⁵⁶ Ο Θεός ορίζεται ως πανταχού παρών, ο αιώνιος Αόρατος, και Άναρχος, δημιουργός του σύμπαντος και του ανθρώπου, ασύλληπτος από τον ανθρώπινο νου, αλλά και αποτελούμενος από αντιφατικά στοιχεία, τα οποία, εν τέλει, εξισορροπούνται. Ο Άνθρωπος δεν είναι παρά στρεβλό ομοίωμα του Θεού, η δημιουργική θεία Πνοή, ενυπάρχει μέσα του και τον ωθεί να αποζητά την ελευθερία με κάθε τρόπο. Αυτή την εσωτερική δύναμη οφείλει να ακολουθήσει για να εκπληρώσει το χρέος του. Η αξιολογική αυτή ιεραρχία, από τα φυτά, στα ζώα και τελικά στον άνθρωπο, αποτελεί και το βαθύτερο κέλευσμα της θεϊκής δημιουργίας, συγκλίνοντας με τη διονυσιακή κατάφαση της ζωής.

Ο Καζαντζάκης φαίνεται να μελέτησε εμβριθώς αρχαίους συγγραφείς και φιλοσόφους, με χαρακτηριστικότερους τον Πλάτωνα αλλά και τον Όμηρο. Όπως ο Πλάτων διέβαινε τους αναβαθμούς του Κάλλους και της πορείας προς το Αγαθό, ο Καζαντζάκης επεδίωκε τη θέαση την Αλήθειας, κατά μια πλατωνική αντιστοιχία. Η χρήση του Μύθου στον Πλάτωνα για την προσέγγιση της Αλήθειας, παρουσιάζει, μεγάλη αναλογία με το μυθιστορηματικό και παραβολικό προσωπείο του Καζαντζάκη, όταν πλέον

⁵³ Καζαντζάκης, *Ασκητική*, 26.

⁵⁴ Πλάτων, *Νόμοι*, 730e.

⁵⁵ Καζαντζάκης, *Ο τελευταίος Πειρασμός*, 26.

⁵⁶ Καζαντζάκης, *Ασκητική*, 89.

επιχειρεί να μεταγγίσει τα ιδεολογικά του κατασταλάγματα δια μέσου της τέχνης και δη της πεζογραφίας, αλλά και της ποίησης.

Το βασικό ιδεολογικό θεμέλιο, το οποίο μπορούμε να αποκομίσουμε κυρίως από την εργογραφία του Καζαντζάκη, είναι η ύπαρξη του Θεού που διαγράφει μια εξελικτική πορεία μαζί με την ανθρωπότητα.⁵⁷ Σε αυτό το πλαίσιο οικοδομείται και η οντολογική αντίληψη που απαρτίζει την καζαντζακική θρησκευτική θεώρηση της ενιαίας σύστασης του σύμπαντος, μέσα από την αντιπαλότητα των διττών χαρακτηριστικών που το συναποτελούν.⁵⁸ Αυτή η κοσμική Ολότητα, περιβαλλόμενη από μηδενισμό και μια νιχιλιστική οπτική, είναι κι εκείνη κομμάτι της εξελικτικής πορείας, αενάως αναπτυσσόμενη και εξελισσόμενη.

Έτσι, το καλό και το κακό που απαρτίζουν το χριστιανικό δόγμα και ηθική, εδώ αντικαθίστανται από το «ζῶον» και τον «ἄνθρωπον» αντίστοιχα, καθώς το άτομο δύναται να μεταβεί από μια πρωταρχική, πρωτόγονη κατάσταση, σε μια ιερότερη, ανώτερη μορφή αυτής.⁵⁹

Ο άνθρωπος, υπό μια άλλη έννοια, θα μπορούσε να υιοθετήσει την προσωινία που του αποδίδεται στην *Ασκητική*, ως Διγενής, διττής φύσεως και συνάμα αέναος πολέμαρχος, καθώς η ανθρωπολογία του συγγραφέα απέβλεπε στην ηθικοπνευματική ανύψωση της ανθρωπότητας. Η συνείδηση του Πνεύματος, επομένως, εκφράζεται μέσα από την εξέλιξη προς ένα μελλούμενο άνθρωπο, υπερβατικό και ηρωικό. Πρόκειται για μια εξελικτική πορεία που έχει ως βασικό στοιχείο την αισιοδοξία έναντι του μηδενιστικού πεσιμισμού, όπου η Ζωή διαρκώς εξελίσσεται και οδηγείται σε μια νέα πρόοδο, όπως ορίστηκε και με τον μπερζονικό βιταλισμό.⁶⁰

Αυτή η συνολική κοσμοθεώρηση που αντιτίθεται στον εμπειρισμό, αποτελεί μια ανάδειξη της ισχύος του προοδευτικού δρόμου, η οποία συνίσταται στη συνείδησή του στον εσωτερικό Θεό, που εδρεύει στην ανθρώπινη Ψυχή και φανερώνεται μέσα από τη συλλογική δυναμική προσπάθεια: «Δεν είμαι ένας! Δεν είμαι ένας! Το όραμα τούτο

⁵⁷ «Η ταύτιση Θεού και ανθρώπου, που ο χαρακτηρισμός της δόθηκε σε μια πρώτη φάση, με την παρουσία μιας *imago Dei* (ενός ειδώλου του Θεού) μέσα στην ψυχή, χρειάζεται μια διεύρυνση του τέτοιου χαρακτηρισμού της στο φως της διαφοράς ανάμεσα στον Θεό και στον άνθρωπο»· το παράθεμα: Hatem Jad, *Νίκος Καζαντζάκης: Μάσκα και Χάος*, μτφρ. Α. Δήμου, (Αθήνα: Κέδρος, 1984), 104.

⁵⁸ Χ. Δ. Γουνελάς, *Η πραγματικότητα στον Νίκο Καζαντζάκη: Από τον Πλάτωνα στον Νίτσε*, 77.

⁵⁹ Καζαντζάκης, *Ασκητική*, 9-10.

⁶⁰ «Ο Καζαντζάκης, αισθανόμενος την ανάγκη να βασίσει τη θρησκευτικότητά του στην επιστημονική αλήθεια, τη θεωρία δηλαδή της εξέλιξης κατά τον Δαρβίνο, επεκτείνει την εξελικτική διαδικασία πέρα από τον κόσμο που ξέρουμε, στον ίδιο το Θεό- την ίδια τη φύση της ύπαρξης του (είναι)»· το παράθεμα: Bien, *Οκτώ κεφάλαια για τον Νίκο Καζαντζάκη*, 163.

κάθε στιγμή να σε καίει». ⁶¹ Το συνεχές της ιστορίας, κατά τον συγγραφέα, οι χρονικές βαθμίδες, παρελθόν, παρόν και μέλλον, συναποτελούν μια ευρύτερη, κοσμική πηγή η οποία έχει ως δεξαμενή αλλά και κοίτη αυτής τον Θεό, το αιώνιο και ακάθαρτο στοιχείο. Η μεταφυσική του Καζαντζάκη, συνίσταται ακριβώς στην άρση των οντολογικών χασμάτων και των ατόμων ως ξεχωριστές υπάρξεις, διαβλέποντας την ευρύτερη θεώρηση των κοσμικών σχεδίων.

Το Εγώ ολοκληρώνεται μέσα στο Όλον, ως τμήμα του κόσμου, της φύσεως, του πολιτισμού, της κοινωνίας αλλά και της εποχής που εντάσσεται, με κάθε συνεπαγόμενο παρελθόντος και μέλλοντος, μέσα από τον συνεχή αγώνα: «αψηλή ισορρόπηση ανάμεσα στους δύο γκρεμούς: στο γκρεμό του ανθρώπου, στο γκρεμό του Θεού». ⁶²

Βαθύτατα όμως επηρεασμένος υπήρξε ο Καζαντζάκης από τα συναξάρια των αγίων, που διάβαζε ήδη από νεαρή ηλικία: οι παραβολικές, ηρωικές πράξεις των μαρτύρων, που οδηγούνται στην αυτοθυσία και το μαρτύριο, υπήρξαν σημαίνοντες πόλοι στα κατοπινά, οψιμότερα έργα του, και εν μέρει έμμεσες πτυχές των πρώιμων έργων του. Μεταξύ αυτών, ξεχωρίζει το συναξάρι του Άγιου Ιωάννη του Καλυβίτη, ⁶³ το οποίο αποτελεί και κομβικό πνευματικό σταθμό για τον ίδιο, που φαίνεται να επηρεάζει ακόμα και τον ίδιο το βίο του: απομακρυσμένος από τα πάτρια εδάφη, αναζητάει πλέον στην ξενιτιά την πνευματική αλήθεια, φτωχός και αποκηρυγμένος, μια παραβολή, θα μπορούσαμε να κρίνουμε, του ίδιου του βίου του Καζαντζάκη. Το ίδιο, ενδεχομένως, να συμβαίνει και με την παραβολή του άσωτου υιού.

Ο ελληνισμός για τον Καζαντζάκη είναι κάτι που χρήζει άμεσης σύμπνοιας με τα δεδομένα του εξωτερικού, ιδίως μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και την πληγή της χώρας από τα κυβερνητικά της λάθη. Όταν ταξίδευε στην Πελοπόννησο, ο ίδιος τόνιζε την έντονη ψυχοσωματική σύνδεση μεταξύ του ελληνικού τοπίου και την ψυχή των Ελλήνων, τη βαθύτερη σύνδεση που ενυπάρχει, μάλιστα, από την αρχαία Ελλάδα μεταξύ ψυχής και τοπίου, ολόκληρη η τέχνη των αρχαίων Ελλήνων έχει τα θεμέλιά της στην αρμονική ισορροπία νόησης και φυσικού κάλλους, της ωραιότητας της φύσεως.

Παράλληλα, το φυσικό τοπίο καθίσταται μήτρα της καλλιτεχνικής εμπνεύσεως, της τέχνης γενικότερα, για αυτό και ο Καζαντζάκης προτιμούσε καλύτερα την ησυχία και

⁶¹ Καζαντζάκης, *Ασκητική*, 57.

⁶² Καζαντζάκης, *Τραγωδίες με διάφορα θέματα*: Βούδας, Αθήνα: εκδόσεις Καζαντζάκη, 1964, 463.

⁶³ Παναγιώτης Υφαντής, *Ηρώας συνάμα κι άγιος, Το ανθρωπολογικό ιδεώδες του Νίκου Καζαντζάκη και ο Φραγκίσκος της Ασίζης, Η μέθη της Δύσης και η νήπις του Αγίου Όρους*, (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2007).

την ευγενική πραότητα των επαρχιών και των μικρών πόλεων έναντι του αστικού τρόπου ζωής.⁶⁴ Αυτό είναι και το πλαίσιο μέσα στο οποίο αντιπαρά τίθεται εντονότερα η αίγλη και το φυσικό κάλλος του αρχαιοελληνικού πολιτισμού και τοπίου, το οποίο αποτελεί εκφραστή της ισορροπίας και της κοσμικής αρμονίας· έναντι του σύγχρονου μεγαλοαστικού και πολυάνθρωπου τοπίου. Έτσι, ο ίδιος υιοθετεί το πρόσωπο του εξορισμένου από την πατρίδα του Νεοέλληνα, που οικτίζει το τωρινό παρόν της Ελλάδος, μα επανέρχεται ενίοτε στο προσκήνιο για την αναστηλώσει, αντί να μένει απαθής των εξελίξεών της.

Ο οντολογικός προσδιορισμός της συγγραφικής του παραγωγής, ωστόσο, επιτείνεται από το 1930 κι ύστερα, όπου ταξιδεύει ανά τον κόσμο και αποκομίζει τα μείζονα ιδεολογικά του κατασταλάγματα. Έκτοτε, ο Καζαντζάκης αρχίζει να εδραιώνεται περισσότερο ως συγγραφέας στον ελληνικό χώρο, ενώ τα μυθιστορήματα της κατοπινής περιόδου ξεκινούν να διαδραματίζουν σημαίνοντα ρόλο στην ελληνική λογοτεχνική παραγωγή. Το λεγόμενο «Πνεύμα της εποχής» αντικατοπτρίζεται διαυγώς πλέον μέσα και από τα καζαντζακικά κείμενα: «Αυτό που οι άνθρωποι ονομάζουν συχνά μ' επιπόλαιη βιάση 'Πνεύμα της εποχής', είναι, αληθινά, σαν ένα δαιμόνιο, σαν κάτι ανώτερο από τον άνθρωπο που καβαλικεύει, υποζυγίο του, μιαν εποχή ή μια ράτσα και τη βιάζει να εχτελέσει έργα ανώτερά της, πέρα από κάθε λογική πρόβλεψη ή κάθε άμεση ανάγκη. Όλοι, στις μεγάλες τούτες στιγμές, καλοί ή κακοί, εχτροί ή φίλοι, θέλοντας και μη, συνεργάζονται μαζί, νογώντας και βοηθώντας το ρυθμό είτε αντιδρώντας κι αναγκάζοντας έτσι τη σύρρυθμη δράση να οργανωθεί και να πληθύνει».⁶⁵

Συμπεράσματα

Πίσω από τα φαινόμενα, ο Καζαντζάκης επεδίωκε να ανακαλύψει την ουσία, αυτό που αποτελούσε και το έσχατο άκρο της τέχνης του, καθώς και ολόκληρης της εργογραφίας του. Οι επιρροές που αναλύθηκαν, συνεπώς, αποτέλεσαν ορισμένες από τις βασικότερες πτυχές της φιλοσοφίας του, οι οποίες συντελούν στην ευρύτερη και πιο μεστή κατανόηση του έργου του. Γι' αυτό το σκοπό, η ιδεολογία και το έργο του παρουσιάζουν αναβαθμούς, από τον αισθητισμό ως τη μεταφυσική, οι οποίοι παρουσιάζονται να διαρθρώνονται κλιμακωτά, από τα πρώιμα ως τα οψιμότερα συνθέματά του. Κατ' αυτόν

⁶⁴ Καζαντζάκης, *Αναφορά στον Γκρέκο*, 175.

⁶⁵ Καζαντζάκης, *Ταξιδεύοντας Ισπανία*, 56-57.

τον τρόπο, κατόρθωσε να συλλάβει και να διαμορφώσει, μέσω των ποικίλων αναγνώσεών του, αλλά και των κοινωνικοπολιτικών γεγονότων της εποχής του, μια ιδιότυπη, ατομική κοσμοθεωρία η οποία διέπει συνολικά το έργο του. Η κοσμοαντίληψή του, επομένως, ενέχοντας μεταφυσικές απολήξεις, εξετάζει με καλλιτεχνικό και όχι επιστημονικό τρόπο, την επίδραση του νεοδαρβινισμού και του μετα-χριστιανισμού ως αντιλήψεις, συνδυαστικά με τη θεωρία της ζωτικής ορμής του Bergson, υιοθετώντας, έτσι, έναν διανοητικισμό εξελικτικό και διαρκώς μετασχηματιζόμενο.

Η τέχνη, κατ' αυτόν τον τρόπο, αποτέλεσε για τον Καζαντζάκη το ισχυρότερο μέσο αυτοσυνειδησίας και ιδεολογικής έκφρασης, το οποίο διευκόλυνε τη μετάγχιση φιλοσοφικών διδαγμάτων και αλληγορικών μορφών. Οι πολύπτυχες επιρροές του, από τον Τεκτονισμό, τον Χριστιανισμό, τους Γερμανούς συγγραφείς και φιλοσόφους, ως την αρχαιοελληνική γραμματεία, τον ώθησαν να σμιλεύσει τη δική του ανθρωπογεωγραφία, συνενώνοντας ταυτόχρονα δυτικές και ανατολικές επιδράσεις. Συνέδεσε, έτσι, την ατομική ιδιοσυγκρασία και υπαρξιακή αγωνία με το ευρύτερο υπερκειμενικό κοσμικό πλαίσιο αναζήτησης του καθαυτού Όντος, συνθέτοντας έτσι, μια ιδιόζουσα αλχημεία μεταφυσικής και μυθιστορίας.

Βιβλιογραφία

Πρωτογενής

- Αλεξίου, Έλλη. *Για να γίνει μεγάλος: Βιογραφία του Νίκου Καζαντζάκη*, Αθήνα: Καστανιώτη, 8η έκδοση, 2004.
- Καζαντζάκη, Ν. Ελένη. *Ο ασυμβίβαστος*, Αθήνα: εκδόσεις Ελένης Καζαντζάκη, 1983.
- Καζαντζάκης, Νίκος. *Άγιον Όρος, Νοέμβρης-Δεκέμβρης 1914*, επιμέλεια Ντουνιά Χρίστina-Βασιλειάδη Παρασκευή, Ηράκλειο: Μουσείο Νίκου Καζαντζάκη, 2η έκδοση, 2020.
- Καζαντζάκης, Νίκος. *Αδερφοφάδες*, Αθήνα: εκδόσεις Καζαντζάκη, 2009.
- Καζαντζάκης, Νίκος. *Αναφορά στον Γκρέκο*, Λευκωσία: εκδόσεις Καζαντζάκη, 1982.
- Καζαντζάκης, Νίκος. *Ασκητική*, Αθήνα: εκδόσεις Καζαντζάκη, 1965.
- Καζαντζάκης, Νίκος. *Ο τελευταίος Πειρασμός*, Λευκωσία: εκδόσεις Καζαντζάκη, 1984.
- Καζαντζάκης, Νίκος. *Ο Φρειδερίκος Νίτσε εν τη φιλοσοφία του Δικαίου και της Πολιτείας*, 3η έκδοση, Εισαγωγή-Επιμέλεια Σταύρος Πάτροκλος, Αθήνα: εκδόσεις Καζαντζάκη, 2006.
- Καζαντζάκης, Νίκος. *Ταξιδεύοντας Ισπανία*, Αθήνα: εκδόσεις Καζαντζάκη, 2009.
- Καζαντζάκης, Νίκος. *Τραγωδίες με αρχαία θέματα*, επιμέλεια Πάτροκλος Σταύρου, Αθήνα: εκδόσεις Καζαντζάκη, 1955.
- Καζαντζάκης, Νίκος. *Τραγωδίες με διάφορα θέματα: Βούδας*, Αθήνα: εκδόσεις Καζαντζάκη, 1964.
- Νίτσε, Φρίντριχ. *Η Γέννηση της Τραγωδίας*, μετάφραση Σαρίκας Ζήσης, Θεσσαλονίκη: ΒΑΝΙΑΣ, 2008.
- Νίτσε, Φρίντριχ. *Τάδε ἔφη Ζαρατούστρας*, λογοτεχνική μετάφραση, Μουσαίου Μεναλκά, Αθήνα: Παρνασσός, 1970.
- Πλάτων. *Νόμοι*, μετάφραση: Πετρίδου Χρηστ. Λυδία, πρόλογος: Τερέζης Αθ. Χρήστος, Αθήνα: Ζήτρος, 2017.
- Πλάτων. *Φαίδων*, μετάφραση-επιμέλεια: Πετράκης Ε. Ιωάννης, Αθήνα: ΕΣΤΙΑ, 2014.
- Πρεβελάκης, Παντελής. *Τετρακόσια γράμματα του Καζαντζάκη στον Παντελή Πρεβελάκη*, Αθήνα: εκδόσεις Καζαντζάκη, 1984.

Δευτερογενής

- Bien, Peter. *Οκτώ κεφάλαια για τον Νίκο Καζαντζάκη*, επιμέλεια Σ.Ν. Φιλίππιδης, Αθήνα: Καστανιώτη, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2007.

- Bien, Peter. *Καζαντζάκης: Η Πολιτική του Πνεύματος*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2001.
- Erich, Fromm, *Escape from Freedom*. New York: A Holt Paperback Henry Holt and Company New York, 1994.
- Αγάθος, Θανάσης. *Σπασμένες Ψυχές, Το «μαύρο πρόβατο» της καζαντζακικής πεζογραφίας*, Σταυροπούλου Έρη, Αγάθος Θανάσης, Νίκος Καζαντζάκης: Παραμορφώσεις, παραλείψεις και μυθοποιήσεις, Αθήνα: Γκοβόστη, 2011.
- Αθανασόπουλος, Ευάγγελος. *Το τέλος της μαθητείας του στον αισθητισμό*, Ημερίδα για τον Νίκο Καζαντζάκη, 27 Νοεμβρίου 2007, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 2010.
- Γλυτζουρή Αντώνης. *Πόθοι αετού και φτερά πεταλούδας*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2009.
- Γουνελάς, Χαράλαμπος-Δημήτρης. Η πραγματικότητα στον Νίκο Καζαντζάκη: Από τον
- Πλάτωνα στον Νίτσε, *Φιλολόγος*, τ.χ. 131, 2008, 73-82.
- Δημηρούλης, Δημήτρης. *Ο Καζαντζάκης και η Γενιά του '30*, Ο Καζαντζάκης στον 21ο αιώνα: Πρακτικά του διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου «Νίκος Καζαντζάκης 2007, πενήντα χρόνια μετά, επιμέλεια Φιλίππιδης Ν. Σ., Αθήνα: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2010.
- Εισαγωγή στο έργο του Καζαντζάκη*, Επιλογή κριτικών κειμένων, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2011.
- Καραλής, Βρασίδης. *Ο Νίκος Καζαντζάκης και το παλίμψηστο της ιστορίας: Δοκίμιο επί της οντοποίας και της καλλιτεχνικής δημιουργίας*, Αθήνα: Κανάκη, 1994.
- Καστρινάκη, Αγγέλα. *Ο Νίκος Καζαντζάκης και ο αισθητισμός*, Εισαγωγή στο έργο του Καζαντζάκη, επιμέλεια Beaton Roderick, Επιλογή κριτικών κειμένων, Αθήνα: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2011.
- Κουμάκης, Χ. Γεώργιος. *Νίκος Καζαντζάκης: Θεμελιώδη προβλήματα στη φιλοσοφία του*, 3η έκδοση, Αθήνα: 1996.
- Λεονταρίδου, Κλεοπάτρα. *Η νεορομαντική βιοθεωρία του Καζαντζάκη*, Αθήνα: Θεμέλειο, 1981.
- Μητσοτάκης, Κυριάκος. *Ο Καζαντζάκης μιλεί για τον Θεό*, Αθήνα: Μίνωας, 1971.
- Πουλιόπουλος, Δ. Νίκος. *Ο Νίκος Καζαντζάκης και τα Παγκόσμια ιδεολογικά ρεύματα*, τόμος Β1, Αθήνα: Παπαζήση, 1975.
- Σμυρνιωτάκης, Γιάννης. *Η ποίηση του Καζαντζάκη και η «Οδύσσεια»*, Αναμνηστικό Λεύκωμα Νίκου Καζαντζάκη, επιμέλεια Χάρης Μάνος, Αθήνα: Δίφρος, 1961.

- Σταύρου, Π. Μαίρη. *Ο υπαρξιακός Καζαντζάκης*, Αθήνα: Δρόμων, 2001.
- Στεφανάκης, Εμμ. Γεώργιος. *Αναφορά στον Καζαντζάκη*, Αθήνα: Καστανιώτη, 2007.
- Τσινικόπουλος, Δημήτρης. Η επίδραση του Ελευθεροτεκτονισμού και της Θεοσοφίας στο έργο του Νίκου Καζαντζάκη, *Ανίχνευσις*, τχ. 52 (2021) 52-57.
- Υφαντής, Αρ. Παναγιώτης. *Ηρώας συνάμα κι άγιος: Το ανθρωπολογικό ιδεώδες του Νίκου Καζαντζάκη και ο Φραγκίσκος της Ασίζης*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2007.
- Φτέρης Γεώργιος, *Ένα πνευματικό ζήτημα: Εκκλησία και Λογοτεχνία*, ΒΗΜΑ, Αθήνα: 16/5/54.
- Χαρτοκόλλης, Πέτρος. Ο Καζαντζάκης στο Άγιον Όρος, Αθήνα, *Νέα Εστία*, Αφιέρωμα στον Νίκο Καζαντζάκη, τ. 162, τχ. 1806 (2007)
- Χάτεμ, Τζαντ. *Νίκος Καζαντζάκης: Μάσκα και Χάος*, μετάφραση Αλέξης Γ. Δήμου, επιμέλεια Μιλτιάδης Κρητικός, Αθήνα: Κέδρος, 1984.

